

# PAREMIOLOGIJA V BAZI ZNANJA: O PREGOVORIH IN SORODNIH IZRAZIH

MATEJ METERC

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, Slovenija.

E-pošta: matej.meterc@zrc-sazu.si

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija.

E-pošta: matej.meterc@um.si

**Povzetek** Prispevek najprej opiše, kaj je paremiologija in v čem je slovensko raziskovanje pregovorov in sorodnih izrazov do nedavnega zaostajalo za raziskavami tega področja v mednarodnem merilu. Z zaostankom in posledičnimi terminološkimi vrzeli je utemeljena širina paremioloških pojmov, predstavljenih v bazi znanja učnega e-okolja *Slovenščina na dlani*.

**Ključne besede:**

paremiologija,  
pregovor,  
rek,  
antipregovor,  
velerizem.

## 1 Paremiologija pri nas in po svetu

Kot navajamo v bazi znanja učnega e-okolja *Slovenščina na dlani*, se s frazemi in pregovori ukvarja frazeologija, s pregovori in njim podobnimi jezikovnimi enotami pa se podrobneje ukvarja paremiologija, ki je jezikoslovna in folkloristična veda (Babič 2011). O paremiologiji je bilo v slovenskem prostoru dolgo časa malo govora, čeprav je bila beseda »paremiologija« prisotna že dlje časa (Toporišič 1974: 274). Slovensko jezikoslovje je še do nedavnega v raziskovanju tega dela frazeologije zaostajalo za tovrstnimi raziskavami (Kržišnik 2013: 25).

Medtem je bilo po svetu opravljenih že veliko jezikoslovnih raziskav pregovorov in sorodnih izrazov. Nemška, ruska in slovaška frazeološka terminologija imajo paremiološke pojme razdelane že vsaj od začetka 90. let, ko so v teh jezikih izšle tovrstne terminološke monografije. Nujno je treba omeniti vsaj paremiološka dela Grigorija Permjakova (1970), Valerija Mokijenka (1980) in Wolfganga Miederja (2004). Od devetdesetih let jezikoslovje bogati delo z jezikovnimi korpusi. Paremiološke korpusne raziskave so se začele z deli Františka Čermáka (2003), Petra Ďurča (2006) in Kathrin Steyer (2012). Pri nas eno prvih širokih in sodobnih paremioloških raziskav predstavlja delo v zvezi s projektom Sprichwort-Plattform (Jesenšek, Ulčnik 2014), od leta 2017 pa imamo na voljo tudi slovenski paremiološki optimum – seznam najbolj poznanih in pogostih pregovorov in sorodnih paremioloških enot (Meterc 2017). Leta 2019 je začel nastajati *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (Meterc 2019: 36), ki je od konca leta 2020 na voljo na portalu Fran.

V bazi znanja razlagamo tudi, da so se v preteklosti za osnovne jezikovne enote, ki jih preučujeta frazeologija in paremiologija, uporabljala različna poimenovanja, na primer *reklo* (za frazem) in *rečenica* (za pregovor ali njemu podobno enoto), kar je predlagal Toporišič (1974: 273). Izraza sta delno zaživela, vendar je njuna raba začela slabeti od začetka 90. let, ko je z uvedbo izraza *frazem* za to, kar je bilo prej poimenovano *reklo*, tudi izraz *rečenica* izgubil svoj smisel, čeprav je bil prvotno ustvarjen prav zato, da bi pokril paremiološko širino, ki obstaja poleg pregovora kot središčnega paremiološkega žanra.

## 2 Širša paremiološka slika: pregovori in drugi paremiološki žanri

Zaradi vsega povedanega je nujno, da baza znanja v učnem e-okolju *Slovenščina na dlani* predstavi širšo sliko, čeprav se zbirka FRIDA (ob frazemih) osredotoča na pregovore.<sup>1</sup> To bo omogočilo bolj jasen pogled na pregovor in njegovo mesto v jeziku. V bazi znanja tako najdemo podatek o tem, katere jezikovne enote so podobne pregovorom. Pregovorom so podobni, reki, vremenski oz. koledarski pregovori, vraže, antipregovori, velerizmi, med neparemiološkimi žanri pa aforizmi in slogani. V kratkih opisih podajamo osnovne razlikovalne značilnosti teh žanrov. V širše paremiološko zaledje sicer spadajo še nekateri daljši žanri, kakršne so uganke (Babič 2014), izštevanke, šaljive (nekonvencionalne) replike (Meterc, Pallay 2020) in tudi še kratke anekdote, vendar se vsi ti žanri od pregovorov po zgradbi in dolžini že močno razlikujejo.

Frazemom in pregovorom je skupno, da so po obliki in pomenu ustaljene enote jezika. Kot celota imajo nek drug pomen, kot ga imajo njihove posamezne sestavine. Zanje je značilna slikovitost. Ne tvorimo jih vsakič znova, temveč jih kot celoto jemljemo iz spomina. Frazemi in pregovori se razlikujejo po zgradbi in po tem, kako jih umeščamo v besedilo. Frazemi so besedne zveze, ki jih slovnično prilagodimo besedilnemu okolju, pregovori pa so stavčne zgradbe, ki jih nespremenjene umestimo v besedilo ali pa jih skladenjsko prilagodimo besedilu.

Za dobro razumevanje pregovorov je pomembno ločevanje pregovora od reka. V bazi znanja navajamo, da je rek poznana in ustaljena poved, ki jedrnat in na slikovit način opisuje podobne situacije. Ne posreduje nauka ali vodila in po tem se loči od pregovora, npr. *mi o volku, volk iz gozda*. To definicijo smo prevzeli od slovaškega jezikoslovca Jozefa Mlacka (1983: 131), prisotna pa je še v kakšni drugi frazeološki teoriji, ne le Mlackovi. Dodajmo še, da je v *Enciklopediji slovenskega jezika* Toporišič (1992: 253) reku pripisal, da gre za izraze z znanim avtorstvom. Ta predlog definicije reka se ni uveljavil, o avtorstvu kot o posebnem dejavniku v paremiologiji ter širše v paremiologiji pa bomo spregovorili v nadaljevanju.

---

<sup>1</sup> FRIDA (Frazemi in pRegovoriI na DIAni) je zbirka slovarskih opisov 100 frazemov in 100 pregovorov.

Krilatice so frazemi (tako besednozvezni kot stavčni), ki jih v rabi spremlja zavest o avtorstvu (Grzybek 1994: 293). Avtorstvo se lahko pripisuje izrazom, ki spadajo v različne žanre (*Le čevlje sodi naj Kopitar* je zaradi svoje sporočilnosti pregovor, *Prišel, videl, zmagal* pa rek). Lahko gre za povsem dokazljivo avtorstvo, večinoma (in z vidika rabe bolj bistveno) pa gre za pripisovano avtorstvo. Pogosto pripisovanega avtorstva pri frazemih ne moremo dokazati (npr. *Če nimajo kruba, naj jedo potivo*), zelo pogosto pa je istemu frazemu ali paremiološkemu izrazu pripisanih več avtorjev (npr. *Revolucija žre lastne otroke*). Znano avtorstvo je značilno tudi za umetne, neparemiološke žanre, kakršen je aforizem (njegove značilnosti prav tako predstavljamo v bazi znanja).

Vremenski oz. koledarski pregovor napoveduje vremenske in druge naravne pojave, ki so povezani s kmečkimi opravili. Lahko je vezan na ime svetnika, mesec, letni čas ali drugo obdobje, npr. *Matija led razbija, če ga ni, ga pa naredi* (pomeni, da se 24. februarja, ko je god tega svetnika, pogosto konča obdobje hladnega ali pa toplega vremena).

Vraža je tip kratkega besedila, ki izraža vraževerno prepričanje. Po navadi gre za nadnaravno razlago dogodkov, za njihovo napoved ali za možnost, da bi na kak dogodek vplivali, npr. *črepinje prinašajo srečo*.

Antipregovor je na šaljiv način preoblikovan pregovor, npr. *kdor visoko leta, je pilot* (iz pregovora *kdor visoko leta, nizko pade*) ali pa *rana ura, slovenskih fantov grob* (iz pregovora *rana ura, zlata ura* ter citata *Doberdob, slovenskih fantov grob*). Nastane kot namerna prenovitev pregovora, s katero želimo doseči humorni učinek. Nekateri antipregovori se ustalijo v rabi.

Velerizem je preoblikovanje pregovora ali frazema, ki nastane s šaljivo dopolnitvijo o govorniku ali okoliščinah, npr. *bomo videli, je rekel slepec*. Nekateri velerizmi se ustalijo v rabi. Poimenovani so po liku Samuelu Wellerju iz dela *Pickwickovci* Charlesa Dickensa, ki take izraze pogosto uporablja.

Baza znanja omenja dva žanra, ki sta umetnega nastanka in zato v paremiologijo ne sodita: aforizem in slogan. Odločili smo se, da ju razložimo in sopostavimo z opisanimi paremiološkimi žanri.

Aforizem je tip kratkega besedila, ki po dolžini, obliki in pogosto tudi po sporočilu spominja na pregovor. Ustvarjen je načrtno. Po navadi poznamo njegovo avtorstvo, npr. *Obljube so hitro pokvarljivo blago* (Žarko Petan). Aforizem lahko preide med pregovore ali reke, če se začne pogosto uporabljati in širiti svoj pomen.

Slogan je kratek in jedrnat izraz, ki je navadno namenjen hitremu posredovanju reklamnega ali političnega sporočila oziroma poziva, npr. *Turizem smo ljudje*. Ustvarjen je načrtno. Slogan lahko preide med pregovore ali reke, če se začne pogosto uporabljati in širiti svoj pomen. Tako je iz olimpijskega slogana *Važno je sodelovati, ne zmagati* nastal pregovor.

### 3 Žanrska poimenovanja v vlogi paremioloških uvajalnih sredstev

Poudariti je treba, da gre pri naštetih izrazih za žanrske tipe, ki so si včasih zelo blizu, in da poimenovanja teh tipov uporabljamo, ko raziskujemo jezik in tehtamo o značilnosti enega ali drugega izraza, v dejanski rabi pa ne bi bilo dobro, da sebi in drugim govorcem predpisujemo, kako naj posamezne izraze imenujejo, ko jih uvajajo v besedilo. Glede tega je dobro, da smo popolnoma sproščeni. Med uvajalnimi sredstvi – pripomočki, s katerimi uvajamo pregovore in sorodne izraze (Čermák 2004), so po eni strani stavčni izrazi, kakršen je »kot radi rečemo«, po drugi strani pa samostalniške oznake, med katerimi je vrsta žanrskih (npr. pregovor, rek, reklo, krilatica), pa tudi mnogo nežanrskih (npr. geslo, princip, načelo, modrost). S tem ni prav nič narobe. Na uvajalna sredstva v jezikovni rabi je treba gledati kot na od strokovne terminologije ločen in neodvisen sistem, ki se ravna po lastnih zakonitostih in v katerem je dopuščena velika mera svobode (Meterc 2016: 181).

### 4 Sklep

Razlaga paremioloških pojmov v bazi znanja prinaša pregledno prikazane nekatere za slovenski jezikoslovni prostor sveže razmejitve, ki izhajajo iz nedavnih paremioloških in frazeoloških raziskav pri nas in po svetu. Baza znanja vsebuje opredelitev osrednjih in tudi manj poznanih paremioloških žanrov in nekaj neparemioloških žanrov, ki so jim po obliki in sporočilnosti blizu. Ti podatki bodo uporabnikom spletnega učnega okolja pomagali pri razširjanju znanja, ki ga o frazeologiji pridobijo pri rednem pouku, ter ob reševanju nalog v zvezi s pregovori, saj je za boljše razumevanje, prepoznavanje in uporabo osrednjega paremiološkega

žanra (tj. pregovora) koristno poznati še vsaj nekaj paremiološkega in neparemiološkega zaledja.

## Literatura

- Saša BABIČ, 2014: Uganka v časovnem prerezu. *Recepcija slovenske književnosti. Obdobja 33*. Ur. Alenka Žbogar. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 23–29.
- –, 2011: Paremiologija na križišču. *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ur. Simona Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–31.
- František ČERMÁK, 2003: Paremiological Minimum of Czech: The Corpus Evidence. *Flut von Texten – Vielfalt der Kulturen. Acona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifik der Phraseologie*. Ur. Harald Burger, Annelies Häcki Buhofer, Gertrud Greciano. Hohengehren: Schneider Verlag. 15–31.
- –, 2004: Besedilna uvajalna sredstva rečenic in drugih stalnih besednih zvez. *Slavistična revija 52/1*, 71–88.
- Peter ĐURČO, 2006: Methoden der Sprichwortanalysen oder Auf dem Weg zum Sprichwörteroptimum, *Phraseology in Motion. Methoden und Kritik. Akten der Internationalen Tagung zur Phraseologie (Basel, 2004)*. Ur. Annelies Häcki Buhofer, Harold Burger. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren. 3–20.
- Peter GRZYBEK, 1994: Winged Word. *Simple Forms. An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature [Bochum Publications in Evolutionary Cultural Semiotics 4]*. Ur. Walter A. Koch. Bochum: Brockmeyer. 286–292.
- Vida JESENŠEK, Natalija ULČNIK, 2014: Spletni frazeološko-paremiološki portal. Redakcijska vprašanja ob slovenskem jezikovnem gradivu. *Več glav več ve. Frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi*. Ur. Vida Jesenšek, Saša Babič. Oddelek za germanistiko Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 80–98.
- Erika KRŽIŠNIK, 2013: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. *Frazeološka simfonija: Zidaki frazeološke zgradbe*. Ur. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomažin. Ljubljana: Založba ZRC. 15–26.
- Matej METERC, 2016: Izrazi za stavčne frazeme v slovenskem govornem in raziskovalnem prostoru skozi čas. *Prostor in čas v frazeologiji*. Ur. Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Založba ZRC. 181–191
- –, 2017: *Paremiološki optimum. Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC.
- –, 2019: Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju. *Jeziškoslovni zapiski 25/2*, 33–45.
- Matej METERC, Jozef PALLAY, 2020: Nekonvencionalne replike v slovenščini z anketno raziskavo med slovenskimi govorniki. *Slavistična revija 2/68*, 211–227.
- Jozef MLACEK, 1983: Problémy komplexného rozboru príslovi a porekadiel. *Slovenská reč 48/2*, 129–140.
- Wolfgang MIEDER, 2004: *Proverbs: A handbook*. Westport: Greenwood Press.
- Valerij MOKIJENKO, 1980: *Slavjanskaja frazeologija*. Moskva: Vysšaja škola.
- Grigorij PERMJAKOV, 1970: *Ot pogovorki do skazki: Zametki po obščej teoriji kliše*. Moskva: Nauka.
- Kathrin STEYER, 2012: Sprichwortstatus, Frequenz, Musterbildung. Parömiologische Fragen im Lichte korpusmethodsicher Empirie. *Sprichwörter multilingual. Theoretische, empirische und angewandte Aspekte der modernen Parömiologie (Studien zur deutschen Sprache, Band 60)*. Ur. Kathrin Steyer. Tübingen: Narr. 287–314.
- Jože TOPORIŠIČ, 1974: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezišk in slovstvo 19/8*, 273–279.
- –, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.